

Moteris ir istorija, moteris istorijoje

Reda Griškaitė, *Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys: monografija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, 1172 p.

Brigita Speičytė

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas brigita.speicyte@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-3476-7192>

„Tai, ką vadiname tam tikru gyvenimo, pažinimo bei poelgio objektu, konkretumą ir individualumą įgyja tik per mūsų santykį su juo: mūsų požiūris nulemia objektą ir jo struktūrą, o ne atvirkščiai [...]“ (Bachtinas, 2002, p. 113–114) – šią nuostatą ypač raiškiai patvirtina Redos Griškaitės *opus magnum*, monografija *Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys*. Griškaitė, į Lietuvos kultūros ir literatūros istoriją sugrąžinusi Emiliją Beniovskytę-Vrublevskienę (Griškaitė, 2012), Aleksandrą Volfgangaitę (Griškaitė, 2016), šiuokart iš užmaršties iškelia dar vieną XIX a. Lietuvos lenkakalbę rašytoją – Kamilę Narbutaitę (Jurevičienę), poezijos, istorinės, publicistinės, realistinės prozos autorę. Griškaitės veikalą būtų galima matyti pastaraisiais dešimtmečiais susiformavusiame tyrimų, skirtų XIX a. Lenkijos ir Lietuvos rašytojams *minorum gentium*, kontekste, į kurį patenka ir ne viena šio amžiaus moteris literatė (plg. Samborska-Kukuć, 2018). Vis dėlto Griškaitės darbas išsiskiria nepaprastai intensyviu dėmesiu tiriamai autorei, ir jame neaptiksime minėtiems antraeilių rašytojų tyrimams kartais būdingo – net jei neišsakyto – nuolaidos santykio, tiesioginio pasiaiškinimo ar potekstėje glūdinčios abejonės: verta ar ne skirti dėmesį autoriams, likusiems literatūros istorijos paraštėse ar užribyje, o jei verta, tai kodėl ir kokių būdu. Griškaitės monografijai ši nuostata nebūdinga visų pirma dėl to, kad joje dėmesys sutelkiamas į asmenį – rašančią moterį istorijoje, – tik paskui į tekstą. Tekstų vertė esti įvairiopa, lemiama nusistovėjusių estetinių hierarchijų, o žmonių – savaiminė. Tokioje vertybinėje perspektyvoje autorė išskleidžia nepaprastai tirštą XIX a. Lietuvos kultūros panoramą, siekdama įveikti Narbutaitę gaubusią daugiau nei šimtmečio užmarštį.

Užmarštis įveika – nepaprastas uždavinys; tam pasirinkta metodologinė strategija pasižymi daugiasluoksne kultūros istorijos rekonstrukcija. Asmuo į atmintį sugrąžinamas kartu su savo gyventu pasauliu, o šis atskleidžiamas trimis pagrindiniais pjūviais: šeimos,

giminės istorijos (skyrius „Kamilė Narbutaitė – biografijos rekonstrukcija“), literatūrinės kūrybos („Tarp literatūros ir istorijos“), sociokultūrinės aplinkos, dvarininkės gyvensenos tyrimo („Juršiškių dvaro kasdiena“). Ši Narbutaitės biografinio ir kūrybinio lauko rekonstrukcija konceptualiai įrėminta šaltinių, istoriografijos, skirtos feministinei problematikai, pristatymo ir XIX a. Lietuvos bei Lenkijos moterų literatūros, moterų rašymo istorijos panoramos („Įžanga“; „Moteris literatė – dar vienas XIX amžiaus iššūkis“). Taigi Narbutaitei skirta monografija ne tik įtraukia į mokslinį ir kultūrinį akiratį dar vieną užmirštos Lietuvos literatės vardą, bet ir nuosekliai formuoja Lietuvos moterų literatūros istorijos apybraižas, sukuria XIX a. aristokratinio ir bajoriškojo (pagal autorių kilmę) šios literatūros etapo, ypač lituanistikoje tyrinėto atskirais fragmentais, struktūrą ir turinį, esmingai jį užpildo – daugelio rašančių moterų, ne vien Narbutaitės, nors visų pirma jos, profiliais. Minėti trys teminiai pjūviai su įvadu vienas kitą papildoma, tačiau drauge yra iš dalies savarakiškos studijos su savais atradimais ir, kaip pažymi autorė, šaltinių diktuojama logika.

1. Pradedant nuo XIX a. Lietuvos moterų literatūros istorijos – Griškaitės veikalo indėlis į šią sritį yra ypač svarus, tad šis darbas neabejotinai vertintinas kaip etapinis. Visų pirma Griškaitė tikslingai pastūmėja pradinę šios istorijos kraštinę į amžiaus pradžią, konceptualiai iškelia 1806 m. ribą (tai pirmųjų moterų publikacijų *Dziennik Wileński – Vilniaus dienraštys* plačiaja – ir autorystės, ir temos – prasme, Onos Radvilaitės-Mostovskienės prozos leidimo metai). Autorė, kruopščiai tirdama moterų, naujų veikėjų literatūriniame diskurse pasirodymo ir veiklos procesą, išplečia kitąkalbį (daugiausiai kurtą lenkų kalba) XIX a. Lietuvos moterų literatūros istorijos lauką, apibrėžia moterų literatūros publikavimo ir sklaidos tinklą, atskleidžia jo veikimo pobūdį. Griškaitė pirmąkart sutelktai aptaria XIX a. pirmosios pusės ir vidurio moterų literatūros raidą Lietuvoje, nustato jos etapus, kuriuos žymi kintantis pačių moterų ir kultūrinės bendruomenės požiūris į moterų rašymą – nuo išaugusio dėmesio moterims rašytojoms ir jų kūrybai, bet drauge ir kontroversiško jų vertinimo 2 dešimtmetyje iki 4–5 dešimtmečių, kai moteris rašytoja, moterų kūryba „Lietuvoje jau tapo reiškiniu“ (p. 196), kuriam keliama savi reikalavimai, formuluojami ir pačių moterų; bei 5–6 dešimtmečių, kada pastebima moterų rašytojų veiklos profesionalėjimo ženklų, ryškesnis atsiskyrimas nuo dvaro pramogų srities, privataus, pramoginio rašymo.

Ši raida tiriama trimis šaltinių pjūviais – analizuojant Lietuvos periodinę spaudą, grožinę literatūrą ir egodokumentiką. Tyrimas remiasi nuostata, kad lytis yra sociokultūriškai formuojamas ir apibrėžiamas tapatybės aspektas, tad su šiomis apibrėžtimis yra esmingai susijusios moterų dalyvavimo literatūriniame diskurse galimybės. Nuodugni Lietuvos periodinės spaudos analizė Griškaitei leido nustatyti, kad atviriausias moterų kūrybai pradinių etapų – ir publikavimo, ir anotavimo požiūriu – buvo *Vilniaus dienraštis*, ir gan netikėtai atskleisti, jog konservatyviausias požiūras į rašančias, išsilavinusias moteris skleidė Nenaudėlių satyrinis savaitraštis *Wiadomości Brukowe (Gatvės žinios)*. Vilnietiškoji spauda moterų rašymo klausimu nepasižymėjo itin ryškiu progresyvumu, tačiau kitaip atrodo, vertinama platesniame imperiniame kontekste: „[...] [P]riešingai nei rusiškoji Sankt Peterburgo ar Maskvos spauda, Vilniaus (o plačiaja prasme ir Lietuvos) periodika, nors ir buvo gana aštrių pasisakymų, ypač nenaudėlių (*vel šubravcų*) spaudoje, moterų literatūrą atžvilgiu niekada nebuvo ypač agresyvi ir grubi“ (p. 193). Tirdama moterų

kūrybos anotacijas spaudoje Griškaitė iškelia tyrėjams iš akių prasprūdusią anoniminę romano *Konstancya, xiężniczka Zasławska* (*Konstancija, Zaslavlio kunigaikštystė*, Vilnius, 1826) publikaciją ir pateikia pagrįstų svarstymų jos galimos autorystės tema (argumentų dėl kūrinio priklausomybės Teklės Božimovskytės-Vrublevskienės ar Radvilaitės-Mostovskienės plunksnai). Periodikos analizėje atsiskleidžia moterų kūrybos vertinimo sąsaja su moterų švietimo klausimu, išryškėja įtakingų XIX a. pr. intelektualų Vilniaus universiteto profesorių brolių Jono ir Andriejaus Sniadeckių vaidmuo – ganėtinai ambivalentiškas: ir jiems pripažįstant moterų lavinimo ir lavinimosi, jų intelektualinės bei kūrybinės saviraiškos poreikį kaip naują laiko reiškinį, bet ir brėžiant jam ribas, išlaikančias moterį tradicinės gyvensenos ir socialinio vaidmens rėmuose. Atrodo, kad Sniadeckiai simboliškai „užduoda toną“ rašančios moters vertinimui iki pat XIX a. antrosios pusės, kadangi – galimas dalykas – išreiškia vyraujančias to meto visuomenės nuostatas.

Periodinė spauda buvo pagrindinė autorių debiutų vieta, tad jos apžvalga atskleidžia itin daugialypį moters išėjimo į literatūros viešumą galimybių spektrą, to išėjimo (ir neišėjimo) siužetų įvairovę bei jų dalyvių vaidmenis (nuo ypač skeptiškai dėl moterų rašymo nusiteikusių Juozapo Ignacijaus Kraševskio iki tarpininkų ir rėmėjų, skatintojų, tokių kaip Ignacijus ir Leonardas Chodzko ar Adomas Honorijus Kirkoras, Mykolas Balinskis). Matyti, kokia lemtinga galėjo būti literatūrinių ambicijų ir intelektualinių gabumų turinčios merginos tėvo ir motinos, brolio, sutuoktinio pozicija, bičiulių – vyrų ir moterų – bendruomenė.

Grožinės kūrybos, t. y. rašančios, taip pat – vienišos, išsilavinusios moters literatūrinio tipo, analizė raiškiai atskleidžia ilgos tvermės išankstines nuostatas, susijusias su moters „prigimtaine paskirtimi“ (t. y. šeimoje, privačioje erdvėje), jos vaidmeniu visuomenėje, kurioms įveikti, priimti jų alternatyvas prireikė daugiau nei šimtmečio. Originaliai iškeliami XIX a. vidurio prozoje pasirodanti „savantės“ (pranc. *savante*, lenk. *sawantka* – išsilavinusi moteris), skaitančios, turinčios poreikį lavintis moters baimė, išsakoma tiek vyrų, tiek moterų rašytojų tekstuose, liudijanti esminį nerimą, kylantį dėl kintančios moters padėties ir laikysenos. Ypač ambivalentiškai šis nerimas pasirodo lietuviškame kontekste iki šiol nefigūravusios rašytojos Karolinos Holovnaitės-Svarackienės prozoje – kaip vidinės traukos intelektualinei, kūrybinei veiklai bei pamišimo baimės, susijusios su socialinių normų peržengimu ir neigiamu visuomenės požiūriu, sampyna. Reikšmingas Griškaitės akcentas, svarstant šią vidinę, grožinėje kūryboje atsiskleidžiančią „moterų klausimo“ pusę: XIX a. viduryje matyti netgi tam tikra atžanga, ypač gretinant tomis aplinkybėmis pakankamai drąsią Radvilaitės-Mostovskienės ir ambivalentišką Holovnaitės-Svarackienės poziciją, tačiau, kaip rodo pastarosios autorystės istorija, to laikotarpio rašančios moterys įgavo svarbią „moralinę paramą“ – pirmosios lenkų filosofės moters Eleonoros Ziemieckos veikalą *Myśli o wychowaniu kobiet* (*Mintys apie moterų auklėjimą*, Varšuva, 1843), kuriame svarstomas ir moterų autorystės klausimas. Taigi nuo XIX a. vidurio, kad ir kankinamos vidinių įtampų, moterys imasi vis labiau pačios, asmeniniu balsu svarstyti savo padėties klausimus.

Egodokumentikos – memuaristikos, diaristikos, epistolikos – tyrimas pradedamas dėmesio verta mintimi, kad į šio žanro šaltinius rašančios moters tema prasisemelia labai

fragmentiškai ir liudija, panašiai kaip ir grožinė literatūra, jog „visuomenė turėjo palengva pratintis prie šios naujos [išsilavinusios, rašančios] moters kategorijos“ (p. 247), o savo ruožtu rašančios moterys – susidoroti su vidinėmis baimėmis. Autorė išryškina to „pratinimosi“ procesą, brėždama reikšmingus skirtumus tarp, pavyzdžiui, minėto Jono Sniadeckio viešai spaudoje reiškiamų moderuotų ir privačiai laiškuose – kategoriškai neigiamų pažiūrų į moters intelektualinius ir kūrybinius užsiėmimus. Tad ryškios šio skyrelio herojės, kurioms autorė skiria ypatingą dėmesį – seserys Liudvika ir Sofija Sniadeckytės, profesoriaus Andriejaus Sniadeckio dukterys, priklausiusios „universitetinei šeimai“ (tai Griškaitės apibrėžtis; šiam reiškiniui jos darbuose skiriamas ypatingas dėmesys). Gabios, išlavintos Sniadeckytės buvo mokytos ir skatintos rašyti, tačiau ne viešumai – jų literatūrinės saviraiškos keliai nesusiklostė. Ypač Sofijos, kuri, Jono Sniadeckio apibūdinimu, „mergystėje turėjo nepaprastą galvą“ ir rodė dėdei nerimą keliančių „savantės ligos“ požymių, bet buvo nuostabiai išgydyta vedybų su Mykolu Balinskiu: „Tačiau ištėkėjusi tapo pavyzdinga žmona, gera ir taupia šeimininke. Užuo kad būtų prirašiusi knygų, per devynerius vedybų metus jau pagimdė šešis gražius vaikus – keturis sūnus ir dvi dukteris“, – su pasitenkinimu konstatuoja buvęs VU rektorius (p. 262). Šis Sniadeckytės-Balinskienės gyvenimo siužetas brėžia veikale kontrastingą rašančios moters savirealizacijos galimybių kraštinę, kurios atžvilgiu vertintini moterų, išėjusių į viešumą, pasiekimai. Tokių moterų plejada toliau ir apžvelgiama, siekiant atskleisti šios knygos herojės Narbutaitės literatūrinį kontekstą.

Moterų literatūros laukas, į kurį atėjo Narbutaitė, pristatomas, anot autorės, „mozaikos“ principu, – tarsi rekonstruojant žinomą, paliudytą ir nuspėjamą, galimą rašančios moters knygų lentyną XIX a. Lietuvoje. Dėmesys sutelkiamas į Lietuvos ir Lenkijos moteris rašytojas, kurios dalyvavo literatūros diskurse buvusios ATR teritorijoje, buvo susijusios su istorine Lietuva biografiškai ar leidybiškai arba jų kūryba buvo įtakinga ir populiari visos senosios Respublikos kultūrinėje erdvėje. Tai rašytojos, formavusios moteriškosios autorystės orientyrus, buvimo rašytoja būdus, kuriais buvo galima remtis. Tad pristatant moterų literatūros lauką, pirmąkart lituanistikoje jame išsirikiuoja raiškūs, kai kuriais atvejais – dramatiški, siužetiški, „kinematografiniai“ moterų profiliai. Be jau lituanistiniame kontekste daugiau ar mažiau pažįstamų Radvilaitės-Mostovskienės, Božimovskytės-Vrublevskienės, Sofijos Tyzenhauzaitės de Choiseul-Gouffier, Gabrielės Giunterytės-Puzinienės, Karolinos Praniauskaitės (pažymėtinas individualus autorės indėlis į jos kūrybinės biografijos tyrimą; žr. Griškaitė ir Andriukonis, 2013), čia pirmąkart pristatomos Lietuvos ir Lenkijos rašytojos, „išigyvenusios“ lenkų literatūros istorijoje ir tyrimuose – Teklė Belinskytė-Lubenskienė, Izabelė Flemingaitė-Čartoriskienė, jos dukra Marija Čartoriskytė-Württemberg-Montbéliard, Anna z Krajewskich Nakwaska, Elżbieta z Krasieńskich Jaraczewska, Ieva Vendorfaitė-Felinskienė, Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Wanda z Fryzów Malecka, Paulina z Radziejewskich Krakowowa, Paulina z Lauczów Wilkońska, Eleonora z Gagatkiewiczów Ziemięcka, Narcyza Żmichowska, Jadwiga Łuszczewska-Deotyma. Lituanistiniame kontekste užpildomos ypač trūkstamos Lietuvos moterų literatūros panoramos properšos, supažindinama su šios kultūros srities herojėmis, be kurių jos vaizdas nepilnas ir neraiškus: tai seserys Liucija ir Kunigunda

Giedraitytės (iš Babtyno dvaro), išpūdingų romantinių *par excellence* biografijų rašytojos Sofija Chlopickytė-Klimanskienė ir Marija Bžezinaitė-Sadovska (beje, satyrinės prozos autorė, pasirašinėjusi *Zbignevo* pseudonimu), vilnietiškojo almanacho *Rocznik literacki* (*Literatūrinis metraštis*, 1849; vėliau, 1849–1851 – *Pamiętnik Naukowo-Literacki*) dalyvės Rožė ir Veronika Podbereskytės. Ypač svarbu, kad į šį lauką grąžinama ir iš lietuvių, ir iš lenkų literatūrų istorijų „iškritusi“ Šeštokų dvarininkaitė Juozapina Osipovskytė, be kita ko, istorinio romano *Wajdelotka, czyli Dolina Aleksoty* (*Vaidilutė, arba Aleksoto slėnis*, Varšuva, 1844) autorė. Įtraukiami ir ekscentriškosios istorinių atlasų rengėjos Reginos Koženiovskytės ir Honoratos Grozaitės-Jagėlienės, Tito Livijaus veikalo *Ab urbe condita* (*Nuo Romos įkūrimo*) vertėjos, vardai – jie liudija ir šio veikalo herojės, istorikų Justino bei Teodoro Narbutų dukros ir giminaitės, tyrimui svarbų bei asmeniškai reikšmingą veikalo autorės dėmesį šio amžiaus moterų polinkio į istorijos tyrimus pėdsakams. Simbolinę moterų kūrybos lentyną papildė ir Karolina z Potockich Nakwaska, veikalo (perdirbinio iš prancūzų kalbos) *Dwór wiejski* (*Kaimo dvaras*, Poznanė, 1843–1844) autorė; veikalo, kuris, anot istorikės, „[k]aip ir Juozapo Strumilos knyga *Ogrody północne* („Šiaurės sodai“), buvo vos ne kiekviename Lietuvos dvare. Tikėtina, kad ir Juršiškėse“ (t. y. Narbutaitės namuose). Galiausiai – ir knygos *Gospodyni litewska* (*Lietuvos šeimininkė*, Vilnius, 1848) autorė Ona Prušinskytė-Ciundzevickienė, su kurios receptais ir ūkio tvarkymo patarimais „užaugo trys Lietuvos moterų kartos“ (p. 340).

Taigi šis įvadinis veikalo skyrius suformuoja platų kontekstą pagrindinei knygos herojei pasirodyti ir, kaip minėta, yra atskirai reikšmingas XIX a. Lietuvos moterų literatūros panoramos pristatymas. Jame išryškėja ir visam veikalui būdingi autorės tyrimo principai – ypač plati šaltinių bazė, apimanti rankraštinius ir publikuotus tekstus, dėmesys įvairiopoms moterų rašymo formoms, platus jų žanrinis spektras, apimantis grožinę, proginę, publicistinę, etnografinę, egodokumentinę kūrybą, taip pat – vertimus ir sekimus. Išties – moterų „rašymo pratybos“ šiame amžiuje vyko ne tik epistolikoje, bet nemažu mastu – imantis vertimų. Kitą būdingą Griškaitės veikalo metodologinį bruožą, sudarantį jos individualaus mąstymo ir rašymo stiliaus pagrindą, įvardinčiau kaip savitą conceptualaus modelio ir konkrečios medžiagos dermę. Autorė užbrėžia bendrus, negriežtus conceptualius rėmus tiriamai medžiagai išdėstyti (juos liudija logiška knygos skyrių struktūra), o jų „viduje“ meistriškai plėtoja mikroistorijas, atidžiai, empatiškai leisdamasi vedama šaltinių, užimdama pokalbišką, dialogišką, ne tiek „iš jėgos pozicijų“ konstruojančią ir modeliuojančią laikyseną. Būtų galima sakyti, kad veikalo autorei artima nuostata, kurią ji įvardijo, aptardama Vendorfaitės-Felinskienės kūrybą (p. 309): „didžioji“ istorija susideda iš mažųjų istorijų, iš atskirų siužetų, taip pat – žmonių likimų. Mikroistorijos metodas (vartoju šį žodį naujojo istorizmo aktualizuoto trumpo pasakojimo reikšme) – svarbus ir produktyvus dvejopu požiūriu. Pirma, jis leidžia išlaikyti dėmesį asmens individualybei, o kadangi pagrindinės šio veikalo herojės (nors ne tik) yra moterys, neretai likusios istorijos nuošalėje ar apskritai nugrimzdusios į užmarštį (autorė dažnai vartoja metaforą „ištirpo laike“), tos, kurių protiniais, kūrybiniais gebėjimais buvo atkakliai abejojama ištikus dešimtmečius, Griškaitės mikroistoriniame akiratyje atgauna savo, kaip istorijos dalyvių statusą (ir šiuo aspektu interpretuočiau veikalo pavadinimą – *Moteris ir istorija*).

Daugeliui jų rašymas neužtikrina autorės vardo tvėrmės, tačiau Griškaitė savo veikale sugrąžina joms subjektiškumą, būtinąjį autorystės aspektą. Antra, mikroistorijos dėl siužetiškumo, kurį anksčiau įvardijau kaip „kinematografiškumą“, įgyja papildomą simbolinį krūvį ir gali tapti, pasinaudojant Vytauto Kavolio terminu, „epochos signatūromis“, turinčiomis apibendrinamąją kultūrinės reikšmės galią. Pavyzdžiui, iš aptartos pirmosios dalies susiformuoja simbolinis moters rašomojo stalo vaizdinys – greta Virginios Woolf aptarto „savo kambario“, žymintis moterų rašymo sąlygas bei aplinkybes. Ir iškeliami vieni iš ryškiųjų kontrastingų siužetų, kartu su Paulinos Malikovskytės eilėraščiu, skirtu savo rašomajam stalui: Sofijos Matusevičiūtės-Kickos dienoraštyje su pasimėgavimu aprašytas savas kambarys su trimis staleliais – piešimui, rankdarbiams ir rašymui; ir Giunterytės-Puzinienės memuaruose paminėtas Konstantyno Zamoyskio „potvarkis“ dėl žmonai Anei Sapiegaitei-Zamoyskai, turėjusiai „literatūrinių aspiracijų“, šeimos padovanoto „dailaus rašomojo stalo“: sutuoktinis nusprendė, kad „[j]is skirtas žmonėms akis paganyti, o kambaryje tokia prabanga nereikalinga“, tad „liepė pastatyti jį prieškambarįje“ (p. 252). Šiuos siužetus, šaltiniuose išsibarsčiusias detales pamatyti, sutelkti, išryškinti jų apibendrinamąją galią – ypatingas autorės gebėjimas. Jis reikšmingas ir kaip užmaršties įveikos strategija: atmintis, kaip žinoma, yra jutimiška, figūratyvi, tad, siekiant asmenį ištraukti iš užmaršties, rekonstruojami ir vaizdiniai, daiktybės, „prarasto laiko“ ženklai, remiantis ir daugybe netiesioginių šaltinių.

2. Kamilės Narbutaitės biografija. Tiesioginių šaltinių pagrindinės knygos herojės biografijai nustatyti istorija pašykstėjo, tad šioje veikalo dalyje raiškiausiai atsiskleidžia kontekstinės rekonstrukcijos strategija: prasiskverbti pro šaltinių tylą, atskleidžiant svarbiausių Narbutaitės biografijos dalyvių – tėvų, brolio, sutuoktinio ir (kas ypač įdomu) kaimynų portretus. Svarbus šaltinis yra ir pačios Narbutaitės kūryba, kuri pasitelkiama laikantis prielaidos (ją ištis patvirtina daugelio to meto moterų kūryba) dėl šių tekstų autobiografiškumo. Kruopščiai atskleidžiama rašančios moters artimiausia aplinka, jos intelektualiniai pradai: išsilavinusi, skaitanti, dukrą „mąstyti mokanti“, griežtai vaikus auklėjanti motina, mokytas tėvas istorikas, sutuoktinis, kuris, jei ir nepasižymėjo kūrybiniais ar intelektualiniais polinkiais, vis dėlto, kaip taikliai pastebi autorė, jį labiausiai apibūdina tai, kad už jo ištekęs Kamilė nenustojo rašyti – vadinas, nebuvo iš tų, kurie simboliškai žmonos rašomąjį stalą išgabena į prieškambarį „akims paganyti“. Be to – su Ingacijumi Jurevičiumi, kilusiu iš Kėdainių krašto, autorė sieja sustiprėjusį dėmesį Žemaitijai Narbutaitės, Lydos krašte įsišaknijusios bajorės, kūryboje. Kontrasto principu išskyla nuo tėvų, sesers nutolęs brolis ir, priešingai, kūrybines aspiracijas puoselėjantys kaimynai Karlavičiai.

Kaip Griškaitė atskleidė veikalo pradžioje, Narbutaitė, jei apskritai būdavo minima kaip rašytoja, dažniausiai pasirodydavo savo tėvo Justino Narbuto, dviejų istoriografinių leidinių autoriaus, kontekste. Šįkart yra priešingai – būtent rašančios moters palikimo tyrimas leidžia į akiratį iškelti ir jos tėvą, sukurti išsamiausią iki šiol šio istoriko biografiją, jo tekstų publikavimo ir vertinimo istoriją. Griškaitė savo ankstesniuose darbuose originaliai iškėlė ir plėtojo „rašančių dvarų“ konceptą, išryškinantį savitą XIX a. Lietuvos kultūros reiškinių – dvarą kaip kultūros židinį, ypatingą intelektualinės ir meninės kūry-

bos erdvę, atlikusią svarbų vaidmenį Lietuvos kultūros plėtotei, ypač uždarius Vilniaus universitetą. Čia visu raiškumu iškyla Narbutų Juršiškės kaip tokia kultūrinė erdvė ir jos savitumas: tokiuose dvaruose greta ūkinio, materialinio paveldo ne mažesnės svarbos įgyja intelektualinis paveldas. Atskleistos Narbutaitės senelio Juozapo Narbuto istorinio rankraščio panaudojimo (taip pat knygos herojės kūryboje) peripetijos, varžymasis dėl šio šaltinio tarp giminaičių istorikų – Justino ir Teodoro Narbutų – savarankišką vertę epochos intelektualinei istorijai, istoriografijos praktikoms suvokti įgyjantis siužetas.

Dar vienas tokio pobūdžio – savaime išpūdingas – siužetas iškyla, rekonstruojant Narbutaitės genealogiją, aiškinantis jos „aristokratinę ir intelektualinę pradžią“ sampynas. Šiuo atveju į akiratį įžengia dvi nepaprastai ryškios Narbutų giminės moterys – Narbutaitės senelio, minėto Juozapo Narbuto, žmona, Justino Narbuto pamotė, Ona Grozmanytė-Narbutienė (~1750–po 1799), literatė, Alaino Renė Lesage'o *Šlubo velnio* vertėja į lenkų kalbą, bei iš šios senelio vėlyvos aistros gimusi Narbutaitės netikra teta Julija Narbutaitė-Lobaževskienė, vėliau – Šiškova (1799–1849), iškili imperinės aukštuomenės dama. Šios dvi moterys reprezentuoja kitą, audringą Apšvietos epochą su laisvesniais (bent aristokratijos aplinkoje) papročiais, o netikra senelė iškyla kaip aristokratės tipažas, kuriame dera avantiūrizmas ir literatūriniai polinkiai. Dėl šios fatališkos moters iššvaistyto senelio turto (dalis buvo skirta ir jos publikacijoms) Narbutaitės tėvų šeimai teko kur kas kuklesnės gyvenimo sąlygos. Autorė atskleidžia Juozapo Narbuto vaikų iš pirmos santuokos atsiribojimą nuo šios giminystės ir drauge simboliškai leidžia matyti Narbutaitės biografinį profilį kaip tokio atsiribojimo ženklą. Narbutaitė, likusi istorijoje beveik nematoma, tėvams nepaprastai atsidavusi dukra ir ištikima žmona, ryžtinga ir sumani dvarininkė-ūkininkė, iškyla kaip kitos, moralistinės epochos asmenybė, tarsi Hoffmanowos mergaičių auklėjimo knygų pavyzdinė herojė. Vis dėlto autorė, kruopščiai rekonstruodama jos biografiją, aptinka ir, sakytume, tylaus maišto ženklų – Kamilė ištėkėjo už žemesnės socialinės padėties vyro, žemės nuosavybės neturinčio, savo bajorystę turėjusio įrodinėti neturtingo valstybės tarnautojo; tiesa, tai padarė tik po abiejų tėvų mirties, būdama pagal anuometinius papročius „sena“ nuotaka, jos šeima buvo bevaikė. Kitas atsiribojimo nuo tėvų šeimos aristokratinio prado ženklas – jos kūryboje pasirodantis demokratizmas, skepsis kilmės, socialinių hierarchijų reikšmei – kartu su pačios literatės santuoka rodantis principinį šių nuostatų pobūdį.

Vis dėlto netikėčiausias šios biografinės rekonstrukcijos siužetas – Narbutaitės bendravimo su kaimynais Karlavičiais istorija ir Aleksandro Karlavičiaus, žinomo etnografo, kalbininko Jono Karlavičiaus tėvo, portretas. Ir šiuo atveju moters vardas padeda iš nemenkesnės užmaršties iškelti kitą – poeto Karlavičiaus vardą. Kultūros istorijai ši rekonstrukcija reikšminga ir tuo, jog atskleidžia ir paliudija ištis Lietuvoje dar vis nedaug pažįstamą literatūrinę apykaitos sritį tarp viešosios (publikacijų) ir privačiosios – būtent kasdienės dvarininkų gyvensenos – erdvės. „Rašančių dvarų“ galerija Griškaitės darbuose papildoma ir raiškiu *literatūrinės kaimynystės* siužetu.

3. Kūryba. Nagrinėdama Narbutaitės kūrybą, autorė kruopščiai rekonstruoja jos chronologinę seką, genezės ir publikavimo aplinkybes, žanrinį pobūdį, aptaria bendrąsias problematikos linijas. Istorikės perspektyva savitai pasireiškia tuo, kad Narbutaitės kūryba

iškyla ypač detaliai nušviestame literatūrinio diskurso dalyvių santykių ir sąveikų tinkle (aptariamas autorės bendravimas su leidėjais, nustatomas galimų tarpininkų ir bendradarbių – motinos, giminaičio istoriko Narbuto, kaimyno Karlavičiaus – vaidmuo, kūrybos recepcija, sklaida ir pan.). Intensyvaus Griškaitės dėmesio lauke išryškėja literatūrinis užmirštos autorės profilis, jo paradoksalūs bruožai: ji buvo bene jauniausia to meto Lietuvos ir Lenkijos literatūroje debiutantė moteris, kurios eilėraščiai ir etnografinio pobūdžio teksto vertimas *Vilniaus dienraštyje* publikuoti 1829 m., jai sulaukus vos keturiolikos metų (ir vyrų literatūrinėse biografijose sunku rasti analogą); jos literatūrinė biografija apima apie penkis dešimtmečius, vis dėlto ją žymi gana dideli laiko pertrūkiai tarp publikacijų. Literatūrinei kūrybai būdinga žanrinė įvairovė, tačiau ji daro nuolatinio „savęs ieškojimo“, balansuojant ant privatumo ir viešumo ribos, t. y. rašymo sau ir artimiesiems bei kreipimosi į platesnę publiką, išpūdį. Autorė su dideliu pietizmu rekonstruoja literatės, augusios ir gyvenusios istorikų, jų interesų, bibliotekų aplinkoje, gyvą dėmesį istorijai, istoriografiniams darbams, tad šis „savęs ieškojimo“ išpūdis gali būti ir nerealizuotų istorikės galimybių ženklas. Ši veikalo autorės sugestija yra originali ir tiksli, leidžia papildomai svarstyti literatūros diskurso vaidmenį to meto Lietuvoje – ir kaip kitose srityse neįmanomo moters kūrybinių galimybių įgyvendinimo lauką. Išties Lietuvoje Istorijos amžiuje (kaip jį įvardija veikalo autorė) istoriografija buvo „išimtinai vyriškas domainas“ (p. 966). Moterys jau buvo įsileidžiamos – nors su išlygomis ir abejonėmis – į literatūrinį diskursą, su didelėmis įtampomis – į filosofiją, ypač ten, kur ji susisiekia su praktiniais pedagogikos ir etikos klausimais, tačiau istoriografija, mokslinis tiesos ieškojimo laukas nebuvo vertinama kaip moterims tinkama sritis. Narbutaitės tekstuose atsiskleidžia dėmesys universaliai problematikai, etiniams ir kultūriniais žmogaus buvimo laike klausimams, polinkis į racionalų mąstymą, kai kurie jos prozos fragmentai stilistiškai ypač artimi istoriografiniam tekstui – visa tai sugestijuoja, kad kitoje epochoje ji galėjo atsiskleisti kaip istorikė. Paradoksas yra ir tas, kad istorikų giminės aplinka jos polinkius, regis, ir stiprino, ir stabdė: norėdama peržengti sociokultūrinius slenksčius, skyrusius moterį nuo istoriografijos, būtų turėjusi mesti iššūkį, gal net konfliktuoti su artimiausia aplinka. Kaip matyti iš biografijos apybraižų, Narbutaitė nebuvo į atvirą maištą linkusi asmenybė. Tad šiame kontekste knygos pavadinimas *Moteris ir istorija* – nurodo ir tokių neįgyvendintų galimybių situaciją, moterų sąlyčio su istoriografijos diskursu pradmenis, kuriuos veikalo autorė tiria su ypatingu dėmesiu ir suklosto į originalią, novatorišką šio veikalo probleminę liniją. Savo ruožtu lietuvių literatūros istorijoje toks Narbutaitės autorinis profilis iškyla kaip ankstesnis analogas Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, norėjusios universitete studijuoti matematiką, tačiau likusios šeimoje ir išitraukusios į literatūrą, figūrai.

Griškaitė savo darbe ne tik sutelkia išsibarsčiusias (ypač vėlyvuju laikotarpiu) Narbutaitės publikacijas, bet ir iškelia bendresnius Lietuvos literatūros istorijos reiškinius, nužymi jų tolesnių tyrimų perspektyvą ir poreikį. Narbutaitės kūryba aktualizuoja ir vieną iš etapinių XIX a. Lietuvos literatūros istorijos reiškinių, itin menkai figūruojantį lituanistiniame akiratyje – tai penktojo dešimtmečio pabaigoje susiformavęs, tačiau imperinės valdžios veikiai užslopintas naujas literatūrinis sąjūdis, susitelkęs Vilniuje aplink Romualdą Podbereskį, jo almanachą *Literatūrinis metraštis*. Kaip pažymi autorė,

šio leidinio kryptis buvo telkti socialiai angažuotą literatūrą, tad Narbutaitės įsitraukimas į šią aplinką, turint mintyje jos, kad ir santūrų, bet nuoseklų demokratizmą, iškyla kaip vienintelė jos literatūrinėje biografijoje proga išeiti į viešumą su individualia ir bendramamžių, bendraminčių palaikoma, o ne vyresnių, autoritetingų šeimos asmenų (motinos, tėvo, vyresnio giminaičio istoriko) modeliuojama, veikiamą poziciją. Leidinys netrukus buvo uždarytas, o pagrindiniai jo dalyviai – Podbereskis, Chlopickytė-Klimanskienė, Eduardas Želigovskis – įkalinti ir ištremti, tad Narbutaitės grįžimas į literatūrinį diskursą 1849-aisiais po keturiolikos metų pertraukos taip ir liko iki galo neišsispildęs. Vis dėlto, kaip pažymi autorė, vėlesnės Narbutaitės publikacijos – rinkinys *Kolėda* (*Kalėda*, Vilnius, 1852), istorinis romanas *Trzy razy jeden* (*Trys viename*, Vilnius, 1855, autorės vertinimu, labiausiai priartėjantis prie skotiškojo žanrinio modelio) ir ankstyvajai realizmo estetikai priskirtinas romanas *Restytucja. Obrazek litewski* (*Restitucija. Lietuviškas vaizdelis*, Vilnius, 1862) – yra tolesni to sustabdyto, pertraukto grįžimo žingsniai. Juos žymi, kaip teigia tyrėja, laisvesnė literatūrinė raiška, nauja problematika (ypač įdomi pastarojo romano socialinė kritika, Vilniaus miesto gyvenimo vaizduosena), atsitraukiant nuo ankstesnei kūrybai būdingos moralistinės didaktikos. Tai išties naujas rašytojos kūrybos etapas, leidžiantis, be kita ko, ją matyti ir Vilniaus literatūros (t. y. kūrybos apie Vilnių) teminiame lauke, tačiau šiems kūriniams, regis, labiausiai pritrūko palaikančios aplinkos. Kodėl pritrūko – atskirai svarstytinas klausimas, į kurį kreipia šis veikalas.

Bene įdomiausias atrodo 1852 m. Narbutaitės rinkinys *Kalėda* – literatūrinė kalėdinė dovana „pussėsėrėms ir draugėms“. Kaip pažymi Griškaitė, lietuvių (Lietuvos) literatūros istorijoje tai netyrinėtas žanras. Tokio žanro rinkinys yra veikiau privataus pobūdžio, tačiau, autorės požiūriu, šis privatumas galėjo atlikti priedangos vaidmenį – leidinys publikuotas netrukus po imperinės valdžios susidorojimo su jaunaisiais Lietuvos rašytojais, jame paskelbti ir Podbereskio *Literatūriniame metraštyje* publikuoti Narbutaitės tekstai. Tad autorė siūlo jį vertinti tarsi autorinį almanachą, turintį tam tikrų programinių bruožų: tai moters leidinys, skiriamas moterims, o svarbiausias jo tekstas – literatūrinis laiškas feministine tema. Šis akcentas leidžia Narbutaitės laišką išskirti kaip vieną iš esminių feministinės minties Lietuvoje tekstų (su Griškaitės vertimu ir komentarais jis publikuojamas šiame *Literatūros* numeryje, p. 142–157). Jei „moters klausimo“ (jos skaitymo, lavinimosi, potencialiai – rašymo temų) svarstybų pradžią Lietuvos (ir Lenkijos) viešajame diskurse raiškiai žymėjo Griškaitės veikale aptartas 1816 m. J. Sniadeckio literatūrinis laiškas dukterėčiai Sofijai Sniadeckytei, Narbutaitės laiškas bičiulei Aleksandrai M. po kelių dešimtmečių jau atskleidžia pačios moters literatės poziciją. Kaip būdinga šiai rašytojai, jos laikysena nėra maištinga (pavyzdžiui, ji santūriai atsiriboja nuo George Sand gyven-senos radikalumo, nesiūlo moteriai imtis visuomeninės viešos veiklos, vaikų auginimą laiko pagrindine moters pareiga, o jausmus – išskirtiniu moters būdo ištekliumi), tačiau ji nuosekliai ir emociškai gina moterų teisę į platesnį lavinimąsi, intelektinę veiklą ir literatūrinę kūrybą. Narbutaitės laiškas Lietuvos kultūros (ir specialiai moterų) istorijoje svarbus tuo, kad jis atskleidžia populiarių stereotipų apie moters „prigimtį“ įtaką to meto visuomenėje, o drauge – kad ir santūrų, tylų, bet tvirtą – moters balsą, tiksliai iškeltą „prigimties“ kontrargumentą – moters situaciją, padėtį. Panašiai kaip ir po šimtmečio Si-

mone de Beauvoir, Narbutaitė neva prigimtines moters „ydas“ ir esą įgimtą intelektualinį ribotumą aiškina tuo, jog moterims „užsklęstas horizontas“ (Beauvoir, 1996, p. 684). Jo atvėrimas nusakomas ir kaip visuomenės interesas – ši nuostata, turint mintyje aptartus viešajame diskurse vyravusius požiūrius, atrodo pranokusi savo laiką. Laiške pasirodanti subtili ironija suabsoliutintos vyrų „prigimtinės“ viršenybės atžvilgiu liudija kad ir nuošalėje pulsuojančios laisvos kritinės minties gyvybę.

4. Dvaras. Narbutaitės literatūrinį profilį lėmė jos, kaip bajorės – Juršiškių dvaro panelės, vėliau dvarininkės (1850 m., po tėvų mirties, broliui atsidalijus, tapusios jo šeimininke), gyvensena, tad paskutinis Griškaitės veikalo skyrius-studija yra skirta šio dvaro kasdienybės rekonstrukcijai. Pats dvaras, jo pastatai iki šių dienų neišliko, nėra ir jų atvaizdo, tad – kaip ir Narbutaitės biografijos atveju – autorė atkuria jo vaizdinį (nuo interjero iki gėlynų floros), naudodamasi ir tiesiogiai su Juršiškių dvaru susijusiais dokumentais, ir gausia kontekstine žinią. Išties toks dėmesys nuoseklus, nes Juršiškės – tai vieta, kurioje Narbutaitė gyveno nuo kūdikystės iki mirties, praleido daugiausia laiko, kelionėse neperžengusi istorinės Lietuvos ribų. Šiame skyriuje sukuriamas Narbutaitės – sėslos XIX a. epochos žmogaus – papildomas portreto tūris. Detaliai rekonstruojama dvaro gyvenimo kasdiena, kurioje buvo rašoma, kuri turėjo savitą ritmą, pasižymėjo ūkinės ir estetinės, intelektualinės veiklos, gamtinių ir kultūrinių sričių sampyna, lėmė stiprų asmeninį ryšį su vieta, paliudytą ir Narbutaitės, ir daugelio kitų dvarų išeivių kūryboje. Kitaip nei grožinėje literatūroje, kurioje dvaro vaizdas neretai kuriamas iš atminties distancijos, nušviečiančios praeitį, anot Česlovo Milošo, „amžinybės spalva“, Griškaitės Juršiškių rekonstrukcijoje atskleidžiamos ir problemiškos dvaro gyvenimo pusės. Išties išlaikyti dvarą XIX a. nebuvo paprasta, jo ūkiui, finansams, teisinei būklei reikėjo nuolatinio dėmesio, darbo, sumanumo, o „rašančių dvarų“ šeimininkų gebėjimas derinti dvarininkų (vyrų ir moterų) pareigas, atsakomybes su menine ar moksline kūryba neatrodo savaime suprantama duotybė.

Griškaitė veikalą užbaigia glaustu apibendrinimu, kuriame, be kita ko, iškeliamas autoriui ypač rūpimas šios knygos herojės užmaršties priežasčių klausimas. Jis veda prie bendros XIX a. LDK literatūrinio kitakalbio palikimo paveldėjimo problemos – daugelis šios savitos kultūrinės formacijos rašytojų nacionalizmą amžiuje liko be savos interpretacinės bendruomenės, ir jų likimas nacionalinėse lenkų, baltarusių, lietuvių kultūrose pasisuko ypač skirtingomis linkmėmis. Kita vertus, perskaičius Griškaitės veikalą, šis klausimas, galimas dalykas, lydėjęs autorę jos darbo metu, atrodo praradęs aštrumą, monografija tarsi *ištraukia jo geluonį*: kad ir kokios būtų buvusios tos užmaršties priežastys, Narbutaitė sugrąžinama į lietuvių kultūrinį akiratį tokiu ryškumu, kurio galėtų pasigesti ne vienas to (ir ne tik to) amžiaus rašytojas ar rašytoja. Ypač svarbu, kad drauge su Narbutaitės „restitucija“ šis veikalas sukuria pagrindą plėtoti XIX a. pirmosios pusės Lietuvos moterų literatūros – ir kaip iš dalies atskiros kultūrinio darinio, ir glaudžiai susijusio su lenkiškąja buvusios Respublikos literatūrinės raiškos sfera, tyrimus ir modeliavimą, siūlo ne vieną tolesnio tyrimo temą. Monografija paruošia erdvę ir Narbutaitės kūrybos vertimų publikacijai – tai būtų natūrali šio veikalo tęsa. Drauge minėtas autorės santykis su tiriama medžiaga – būtent gili empatija, nepaliekanti vietos retrospektyviajai viršenybei, indivi-

dualus suinteresuotumas užmiršta rašytoja kaip asmeniu, noras ją suprasti, persmelkusi autorės puikiai valdomą profesionalią mokslinės istoriografijos metodiką, suteikia šiam darbui greta jo analitinių, pažintinių, netgi enciklopedinių privalumų, sakyčiau, estetinę kokybę (ją išryškina ir kruopščiai atrinktos iliustracijos). Tai labai retas derinys. Tiesa, tokio pobūdžio individualus empatinis ir objektyvuotas mokslinis dėmesys tiriamoms istorinėms asmenybėms, jų tekstams, biografijai, aplinkai, būdingas ir ankstesniems autorės darbams, tačiau knyga, skirta Narbutaitei, yra tokio darbo viršūnė, sumuojanti, jungianti ankstesnį autorės įdirbį. Dėl to, ėmusis recenzijos, neatrodė prasmingas koks nors smulkus priekabiavimas – kad tik *faciunt meliora potentes*, jei tokių atsirastų.

Monografijos pavadinimas *Moteris ir istorija* jungtuku sugestijuoja situaciją, kurioje istorija – ir istoriografijos mokslas, ir atminties laukas – nebuvo palanki ir svetinga tokioms literatėms kaip Narbutaitė. Tačiau atliktas darbas jau leidžia matyti *moterį istorijoje*.

Literatūros sąrašas

- Bachtin, M., 2002. *Autorius ir herojus*. Sudarė ir vertė D. Kovzan. Vilnius: Aidai.
- Beauvoir, S. de, 1996. *Antroji lytis*. Vertė V. Tauragienė ir D. Bučiūtė. Vilnius: Pradai.
- Griškaitė, R., 2012. Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09). *Archivum Lithuanicum*, 14, p. 227–308.
- Griškaitė, R., Andriukonis, T., 2013. Karolina Praniauskaitė: „Do młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“). Eilėraščio istorija. *Archivum Lithuanicum*, 15, p. 141–183.
- Griškaitė, R., 2016. *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang, 1805–1861)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Samborska-Kukuć, D., 2018. *Jak rekonstruować biografie i jak opisać twórczość XIX-wiecznego pisarza minorum gentium? (Metodologia, źródła, struktury narracji)*: Skrypt akademicki. Łódź: Primum Verbum.